

DE ORGELMAKERS SMITS

DE ORGELMAKERS SMITS

Bloeitijd van de Brabantse Orgelkunst

door

Jan Boogaarts

WalburgPers

Vormgeving omslag
Uitgeversmaatschappij WalburgPers

Eindredactie, digitale begeleiding en vormgeving
Rudi van Straten

Afbeelding omslag
Aarle-Rixtel, RK parochiekerk, Heilige Maria Presentatie

www.walburgpers.nl

© Uitgeversmaatschappij WalburgPers, Zutphen 2017

© Tekst Jan Boogaarts, Duiven 2017

© Rijksdienst Cultureel Erfgoed, fotomateriaal: alle beschikbare bestanden mogen worden gebruikt onder de voorwaarden van de licentie Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 (CC BY-SA 4.0).

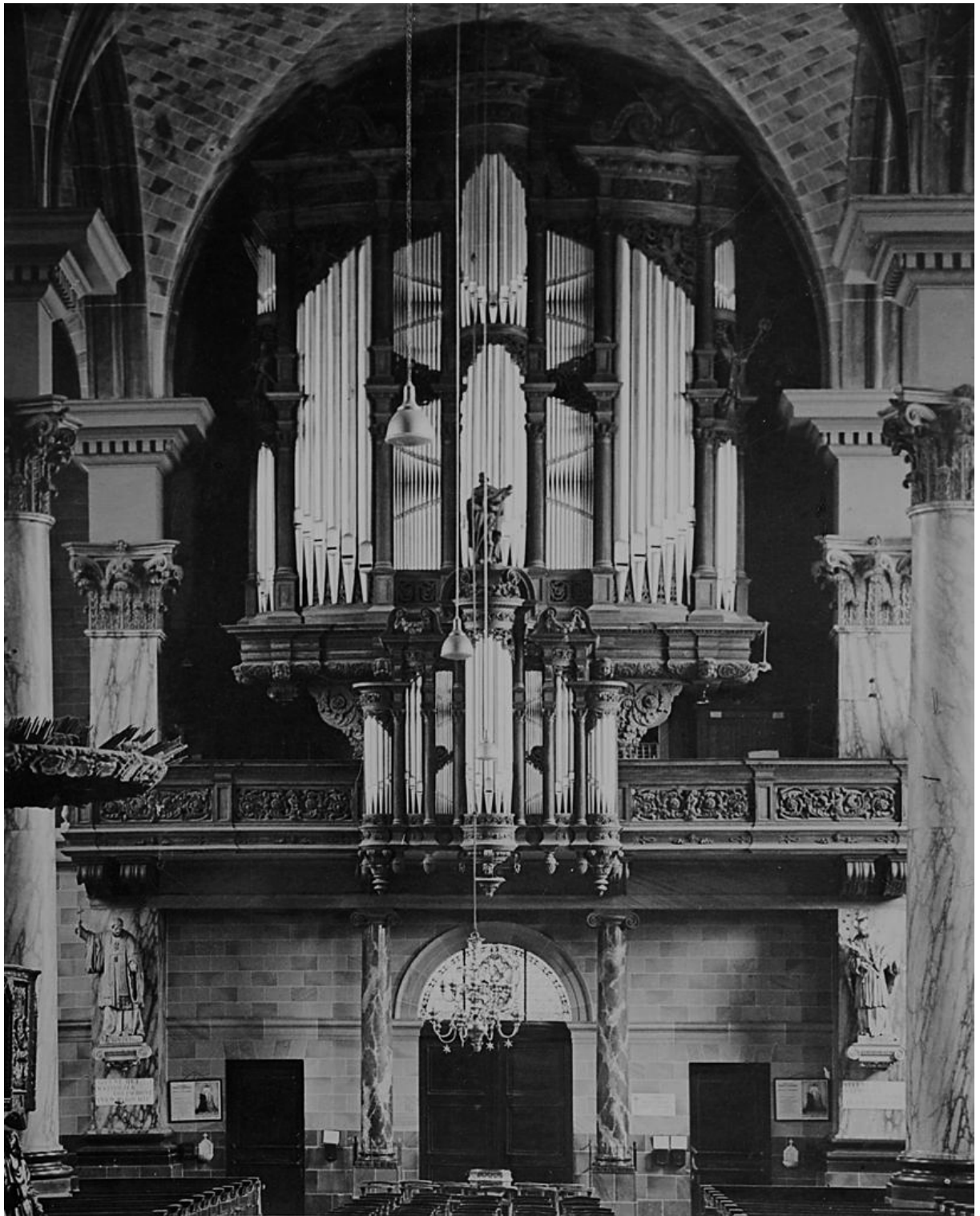
Op 9 mei 2017 promoveerde Jan Boogaarts op *De orgelmakers Smits te Reek (bij Grave)* aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Zijn promotoren waren prof.dr. A.M. Koldeweij en prof.dr P.J.A. Nissen. Van deze uitgave is daarom ook een dissertatie uitgebracht.

ISBN 9789462492400 **Handelseditie**

ISBN 9789462492387 **Dissertatie**

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerde gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Het orgel in de St.-Pieterskerk te 's-Hertogenbosch, ca. 1946 (archief Leon Verschueren)

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD		5
DEEL 1, de orgelmakers Smits		7
INLEIDING	De betekenis van het werk van de orgelmakers Smits	8
HOOFDSTUK I	De politieke en kerkelijke situatie	13
HOOFDSTUK II	De familie Smits en haar omstandigheden	19
HOOFDSTUK III	De orgelmakers	39
HOOFDSTUK IV	De orgelmakerij	50
TERMEN	Uit het vocabulaire van Smits	88
DEEL 2, de orgels		90
HOOFDSTUK V	De orgels	91
OVERZICHT	De belangrijkste werkzaamheden	315
SAMENVATTING		321
SUMMARY		326
DEEL 3, bijlagen		329
BIJLAGEN BIJ HOOFDSTUK V		330
OVERIGE BIJLAGEN		605
1.	Genealogie.	606
2.	Memorie van aangifte d. d. 8 februari 1823.	610
3.	Memorie van aangifte d. d. 18 april 1850.	611
4.	Memorie van aangifte d. d. 7 november 1876.	612
5.	Stukken van algemene aard in het archief van Smits.	613
6.	Stukken van een onbekend orgel, idem.	620
7.	Stukken betreffende een bepaald orgel, idem.	623
8.	Ontwerpdisposities van Smits (I).	635
9.	Mensuuroverzichten.	647
GEBRUIKTE AFKORTINGEN		654
LITERATUUR		656
CURRICULUM VITAE		660
PERSOONSGEGEVENS EN -INDEX		662
PLAATSNAMEN INDEX		687
COLOFON		694

VOORWOORD

De eerste piano- en orgellessen ontving ik van Hein Houët in Helmond en Hub Houët in Eindhoven. Beiden waren afkomstig uit Aarle-Rixtel waar hun vader organist was op het orgel van Frans Smits (I) uit 1852. Al spoedig leerde ik de orgels in mijn omgeving kennen. En zo maakte ik op mijn ontdekkingsreizen ook kennis met de orgels van Smits. Niet alleen in Aarle-Rixtel, de Mariakerk, en het orgel in de kapel van Mariengarde, maar ook, op betrekkelijk korte fietsafstand, de orgels te Deurne, Geldrop, Gemert, Mariahout, Milheeze, Nuenen, Schijndel, Sint-Oedenrode, Someren en Vlierden. En niet te vergeten het Robustelly-orgel in de St.-Lambertuskerk te Helmond, waar Smits na de door hem uitgevoerde grote restauratie in 1862 zijn stempel had gedrukt op het klankkarakter van het instrument; op dat orgel mocht ik studeren.

Omdat mij geen uitstel werd verleend voor de militaire dienst, was ik genoodzaakt mijn studie aan het Conservatorium in Tilburg versneld in twee jaar af te ronden met het eindexamen orgel en koordirectie, maar wel met het gevoel dat ik mijn opleiding niet had voltooid. Daarom besloot ik na de militaire dienst aan het Koninklijk Conservatorium te 's-Gravenhage verder te gaan met de hoofdvakken piano en orgel, koordirectie en schoolmuziek en bijvak dwarsfluit. Het grote verschil van de opvatting over het orgelspel en van inzicht over de orgelbouw tussen Den Haag en Tilburg bleek al spoedig. Met name sprak mijn Haagse leraar met grote minachting over het zuidelijke orgeltype en in het bijzonder over het negentiende eeuwse *roomse orgel*. De neobarok had zijn intrede gedaan en dat was in de jaren vijftig het enige ideaal. Maar de in die tijd gebouwde neobarokke orgels waren voor mij, in vergelijking met de orgels van Smits, minder inspirerend. In Utrecht daarentegen, waar ik na mijn eindexamens aan het Koninklijk Conservatorium muziekwetenschap ging studeren, moedigde professor Maarten Vente mij aan om een van de twee doctoraalscripties over de orgelmakers Smits te schrijven. Van zijn steun heb ik dankbaar gebruik gemaakt en vanaf dat moment heb ik zoveel mogelijk gegevens over de orgelmakers Smits en hun werk bijeengebracht.

Reeds tijdens mijn studie werd ik benoemd als wetenschappelijk medewerker en docent aan het Instituut voor Muziekwetenschap en het lag in de bedoeling, na mijn doctoraalexamen, daar te promoveren op een studie over het werk van Smits. Na enkele jaren, toen een groot gedeelte van het werk was voltooid, gingen enige docenten met pensioen en als gevolg van een eerste bezuinigingsgolf in de jaren '80, waarbij was besloten geen nieuwe docenten meer aan te nemen, werd mij verzocht nog een aantal onderwijstaken op me te nemen. Naast de zorg voor de beoefening van de muziekpraktijk, de schola van het instituut en, in voorkomende gevallen bij grote projecten, ook het orkest, doceerde ik Gregoriaans en Liturgie, Instrumentenkunde met het accent op Orgelkunde en Katholieke Kerkmuziek na 1400. Tevens onderwees ik het bijvak koordirectie, in kleine werkgroepen, in het kader van de historische uitvoeringspraktijk. En mede door mijn functie als hoofdvakleraar Koordirectie, eerst aan het Conservatorium van Tilburg en daarna aan het Koninklijk Conservatorium te 's-Gravenhage, moest ik de voltooiing van mijn onderzoek naar de familie Smits en hun orgels uitstellen.

Ik prijs me gelukkig dat ik in staat was adviseurs en orgelmakers die betrokken waren bij restauraties van de orgels van Smits, te overtuigen van het historisch en artistiek belang van het werk van deze familie, zeker voor wat betreft het werk van de eerste generatie. Mijn gegevens over de betreffende orgels, die ik in de loop der jaren bijeen gebracht heb, heb ik, ten behoeve van het restauratiewerk aan de instrumenten van Smits, steeds beschikbaar gesteld. Gaandeweg groeide daardoor ook bij anderen de waardering voor de orgels van Smits en is een van de aanleidingen om dit werk te publiceren, de onderwaardering van het werk van Smits, gelukkig niet meer aanwezig.

Na mijn pensioen gebruikte ik mijn welkome vrije tijd om mijn composities, die ook door tijdgebrek veelal niet af waren, te voltooien totdat de rijksadviseur, de heer R.W. van Straten, mij in 2010 wist te overtuigen dat het voor de orgelkunde van belang was om mijn studie over *de Smitsen* af te ronden. Omdat ik wegens lichamelijke beperkingen een langere periode niet zelfstandig kon reizen bood hij tevens aan om in het kader van de rijksinventarisatie met betrekking tot de Nederlandse orgelbouwgeschiedenis, mij naar plaatsen te brengen waar nog orgels en archieven nader bestudeerd dienden te worden. Als zodanig hebben wij samen vele uren doorgebracht met archiefonderzoek en analyse van de bezochte instrumenten. Hij droeg zorg voor het ontsluiten en digitaliseren van de talloze bestanden uit diverse archieven; de documenten werden door hem gescand waarna hij, aan de hand van de in tabellen ingevoerde gegevens, zorgde voor een analyse van deze

gegevens. Daarnaast verzorgde hij, als eindredacteur, het voetnotensysteem en de lay-out van dit proefschrift. Zijn positief kritische houding, vanuit zijn uitgebreide specialistische kennis van het werkterrein, was voor mij een grote steun. Dank aan deze senior-specialist voor de klinkende monumenten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), dank ook aan zijn organisatie die zijn inzet voor dit onderzoek mogelijk maakte. Maar ook van meet af aan kreeg ik hulp van vele vrienden en collegae. Hulp in de vorm van advies, het verstrekken van gegevens en opbouwende kritiek. En ook velen die behulpzaam waren bij de kleine noodzakelijke, maar vaak tijdrovende werkzaamheden.

In de eerste plaats mijn dank aan mijn vrouw, Dorine Boogaarts-Sniedt, die van meet af aan mij begeleidde bij het onderzoek en de inventarisatie van de nog aanwezige orgels van Smits en de nog bestaande instrumenten waar Smits aan werkte. Ook voor het vele schrijfwerk, zoals het onderbrengen en ordenen van de verzamelde gegevens van de orgels in de periode dat de personal computers nog volop in ontwikkeling waren.

Dank aan de orgeladviseurs Rogér van Dijk, Ton van Eck, Marcel Verheggen en Henk Verhoef, die mij ontbrekende gegevens beschikbaar stelden.

Dank aan de firma's Elbertse, Flentrop, Pels & van Leeuwen, Reil, Vermeulen, en Verschueren, voor het aanreiken van hun gegevens uit het bedrijfsarchief.

Dank aan de immer behulpzame archiefbeheerders, met name Marga Arendsen en Otto Lankhorst van het archief te St.-Agatha, Jan Peijnenburg †, archivaris van het bisschoppelijk archief van 's-Hertogenbosch en Rien Vissers van het archief van de Fraters van Tilburg.

Ook de heren Bert Augustus, Herman Engels en Jurjen de Vries betuig ik mijn dank. Meerdere foto's werden genomen door mijn broers F. en L. Boogaarts. Ook daarvoor mijn dank.

Mijn grote dank betuig ik aan professor Jos Koldewey en professor Peter Nissen. Door hun advies, beslissingen en geofferde kostbare tijd kon deze uitgave worden gerealiseerd.

Tenslotte wil ik mijn dank uitspreken aan alle personen en instanties die deze uitgave mede mogelijk hebben gemaakt.

Duiven, Die Magerhorst, 2016.
J.G.P.G. Boogaarts.

DEEL 1

DE ORGELMAKERS SMITS

INLEIDING

De monumentale vormen zijn stoffelijke (zichtbare, tastbare, hoorbare) vormen (signa sensibilia), die, als teken, uitsluitend drager zijn van een onstoffelijke waarde. De gaafheid van de materiële vorm is mede bepalend voor de overdracht van de onstoffelijke bedoeling. In de maatschappij zijn dat ook alle kleine vormen, die door de traditie iedereen kent en hanteert om op onstoffelijk, spiritueel niveau te kunnen communiceren. Een eenvoudig voorbeeld is de handdruk. De liturgie is een bovenmaatschappelijke monumentale vorm, waarin alle oorspronkelijke materiële vormen tot instandhouding van het individu en de maatschappij (huis, kleding, voedsel etc.) alleen bedoeld zijn om een onstoffelijke waarde voor te stellen, te vertegenwoordigen. Uiteindelijk om als gemeente samen eer te brengen aan het hoogst onstoffelijk Zijn, God.

Ook in de liturgie zijn alle vormen traditiegebonden (de vormen zijn bekend; er is tijdens de liturgie geen onderricht nodig over de onstoffelijke bedoeling van de vorm), is de gaafheid van de vorm mede bepalend voor de intensiteit van de overdracht en is de oorspronkelijke functionaliteit eraan onttrokken.¹ Wat de gaafheid van de vorm betreft worden er gelukkig in plaats van een kostbare kelk nog geen plastic bekertjes gebruikt, maar kunstbloemen, elektronische instrumenten en gewone huis-, tuin- en keukentafel komen veelvuldig voor om over de vaak banale teksten en hun melodieën maar niet te spreken. Ook het gebruik van een kerkruimte als koffiekamer is geen zeldzaamheid. Een monumentale vorm als teken van een onstoffelijke waarde kan alleen tot stand komen en blijven als die specifieke vorm daarvoor is gereserveerd en de oorspronkelijke functionaliteit er aan onttrokken is. Men gaat in een kerkgebouw niet schuil, zoals in een woning, maar men gaat een kerkgebouw binnen met de bedoeling schuil te gaan in de hemelse liturgie. Ook de kerkmuziek is gereserveerd voor de liturgie en is daardoor afgezonderd van de wereldse muziek. Zeker tijdens het leven van de drie generaties orgelmakers Smits waren deze begrippen vanzelfsprekend, en was het orgel nog uitsluitend bestemd om te functioneren in de liturgie.

Na meer dan honderd jaren (1648-1795) onderdrukking door de protestanten was het de katholieke Brabanders aan het eind van de achttiende eeuw weer gegund vrijelijk naar de kerk te gaan. Volledige godsdienstvrijheid was er echter nog niet, omdat door de Fransen iedereen werd vervolgd die weigerde de republikeinse eed af te leggen. Dit trof vooral de kloostergemeenschappen. Dat duurde tot het sluiten van het concordaat tussen Paus Pius VII en Napoleon in 1801. Veel kerken werden aan de katholieken teruggegeven.² In de meeste gevallen helaas als een ruïne, omdat het handjevol protestanten niet in staat was geweest het kerkgebouw met daarin het orgel naar behoren te onderhouden. Het is verbazingwekkend te constateren dat al vóór omstreeks 1825 bijna alle teruggekregen kerken waren hersteld, of, indien de protestanten geen afstand wilden doen van de oude kerk die van de Katholieken was afgenomen, er een nieuwe kerk was gebouwd.³ In veel gevallen wilden de katholieken de bouwvallig geworden oude dorpskerk niet terug, maar lieten zich liever financieel compenseren om van dat geld een nieuwe en ruimere kerk te bouwen, eerst in Waterstaatstijl, later in neogotische stijl.⁴ Zoals toen (en nog steeds) was het orgel de sluitpost van de rekening. Maar nadat de herinrichting van de kerken was voltooid ontstond er een grote vraag naar nieuwe orgels.⁵

Het orgel, meestal geplaatst aan de westkant, als visueel tegenwicht tegenover het altaar in het oosten, werd ook met grote zorg vervaardigd en voorzien van prachtige ornamentiek om een gave eenheid van het totale kerkinterieur te verkrijgen. Omdat er in Noord-Brabant geen schrijnwerkers meer aanwezig waren voor het maken van kerkmeubilair zochten Klaas en Frans Smits, de eerste generatie orgelmakers, in België (Antwerpen en Turnhout) naar erkende vakmensen. De daar gebezigde stijl, de late Vlaamse barok, was het uitgangspunt voor de eerste orgelkasten. Vooral Frans ontwikkelde van daaruit een eigen stijl van frontontwerpen, die zich kenmerken door een volmaakte harmonie en tevens door een speelse voornaamheid. Onder druk van zijn

¹ H. van der Laan, *Het vormenspel der liturgie*. Leiden, 1985.

² A. Tihon, Antwerpen en Brabant (1830-1960), 5. Het religieuze leven, a. De katholieke kerk, in: J. van Oudheusden (red.), *De geschiedenis van Brabant*. Tilburg, 2^e druk 2011, p. 632-636.

³ P. Nissen, 'Geestelijk en cultureel leven', in H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *De geschiedenis van Brabant*. Amsterdam 1966. Dl. 1, hoofdstuk VI, p. 333-359.

⁴ Zie P. Noordeloos, *De restitutie der kerken in den Franschen tijd*, Nijmegen 1937; A. van de Sande, Noord-Brabant (1830-1960), 5. Godsdienst en cultureel leven, a. Een katholiek bolwerk, in: J. van Oudheusden (red.), *De geschiedenis van Brabant*. Tilburg, 2^e druk 2011, p. 665-667.

⁵ Voor deze periode vierde men de liturgie in de schuilkerken met begeleiding van enkele instrumenten, gewoonlijk klarinet, viool en contrabas. Voor een persiflage op de contrabas als liturgisch instrument, zie Jan Boogaarts, 'Een wonderbaarlijke basviool, waar 100 vioolmakers aan werkten'. In *Huismuziek*, 84/6, Utrecht, 1984, p. 11.

broer Louis (de wasbleker) en zijn zoon Frans (II) ging Frans (I) er toe over ook fronten in de neogotische stijl te ontwerpen. Vanaf het moment dat Frans (II) de algehele leiding van de orgelmakerij overnam werden alle fronten in die stijl ontworpen met de pinakels, wimbergen, drie- en vierpassen en alles wat er verder toe behoort. Ook onder leiding van H.W.J. Smits met hulp van zijn broer Frans (III) uit de derde generatie werden er uitsluitend (al dan niet in samenspraak met een architect) neogotische fronten ontworpen.

In het begin van de negentiende eeuw was de vraag naar orgels groot. Klaas en Frans (I) Smits hadden dus de tijd mee en deze twee leden van de eerste generatie waren artistiek zeer begaafd. Hun buitengewone intelligentie en muzikaliteit maakten het mogelijk orgels zo te vervaardigen en te intoneren dat hun instrumenten algemene bewondering kregen. Klaas Smits begon al op jonge leeftijd de orgels in zijn omgeving te bestuderen en, onder aansporing van zijn vader, zich het vak van orgelmaker aan te leren. Met behulp van de uitgave *De Orgelmaker* van Jan van Heurn (zie hoofdstuk III) ontwikkelde hij zich tot een erkend orgelmaker. Toen zijn negen jaar jongere broer Frans hem ging helpen gaf hij zijn kennis aan hem door. Na de dood van Klaas in 1831, nam Frans (I) de leiding van de orgelmakerij op zich en bracht het bedrijf tot grote bloei. Als organist was hij bovendien nog bevoorreed doordat hij een zeker vertrouwen genoot van de geestelijkheid en omdat hij twee broers had en later twee zoons die priester waren. Voordat Joannes Zwijsen, de latere bisschop van 's-Hertogenbosch en aartsbisschop, in 1808 naar de Latijnse school in Uden ging, zat hij enkele jaren op de Franse school in Reek en zo zal deze latere bisschop als jongeling de familie Smits goed gekend hebben.⁶ Ook dat zal in het voordeel van Frans Smits gewerkt hebben. Frans (I) maakte bijna zestig geheel nieuwe instrumenten en vele bestaande orgels werden door hem met een tweede manuaal en of vrij pedaal uitgebreid.

Maar de belangrijkste factor waardoor Frans(I) veel opdrachten kreeg, was toch het feit dat hij zeer degelijke orgels maakte. Smits werkte uitsluitend met de beste materialen die er verkrijgbaar waren en, begaafd met een zeer goed verstand en muzikaal inzicht, had hij een buitengewoon gevoel voor de goede verhoudingen voor de frontontwerpen. Dit alles bijeen zorgde ervoor dat hij vanaf omstreeks zijn veertigste levensjaar gezien werd als de beste Brabantse orgelmaker. Niet alleen voor wat betreft het uiterlijk van de instrumenten, maar ook voor alle andere onderdelen werd uitsluitend gebruik gemaakt van de beste grondstoffen. Zijn orgels waren niet goedkoop, maar daar stond tegenover dat hij in de meeste gevallen, zeker als een project goed gelukt was, met minder betaling tevreden was dan de aanvankelijk overeengekomen aanneemsom. Het is bijna niet voorstelbaar dat in een tijd waarin geen elektriciteit bestond, in een klein bedrijf, in een relatief korte tijd, zoveel werk verzet kon worden. De manuele vaardigheid moet uitzonderlijk geweest zijn. De orgels van Smits hebben een geheel eigen karakter, zowel qua uiterlijk en vooral ook wat betreft de klank. Vanuit de typische kenmerken, beschreven in het werk van Van Heurn, ontwikkelde Frans Smits (I) een geheel eigen stijl: een orgeltype, waarin kenmerken van de Westfaalse en Vlaamse traditie zijn samengebracht, een nieuw type Brabants-orgel.

Het is begrijpelijk dat door de relatief dure producten van de Reekse orgelmakerij, zeker in de tijd van de tweede en derde generatie Smits, met enkele perioden van economische teruggang, veel kerkbesturen voor een orgelmaker kozen die een goedkoper orgel (en meestal ook van mindere kwaliteit) leverde. In de encyclopedie *Het historische orgel in Nederland*, 15 delen, uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Orgelkunst (NIVO) te Amsterdam in de jaren 1997- 2010, zijn de belangrijkste gegevens van de orgelmakers met hun werk gepubliceerd. Daar treft men ook alle verwijzingen naar de literatuur over de orgelmakers die werkzaam waren in de periode waarin Smits actief was.

De orgelmakers Smits en met name Frans Smits (I) zijn nu algemeen erkend als de belangrijkste orgelmakers van hun tijd. Maar in de periode van de industrialisering en de daarmee samenhangende opkomst van de pneumatische tractuur, vanaf ca. 1880, raakten hun orgels in diskrediet omdat de organisten de registratiemogelijkheden en het lichte toucher van de pneumatische orgels belangrijker vonden dan de geluidskwaliteit. Mede door het onderzoek door de auteur van de voorliggende studie, begonnen in 1963, en de opkomende belangstelling voor de historische orgelbouw is daar geleidelijk aan verandering in gekomen.

Dit blijkt onder andere ook uit de inventarisaties van rijkswege ten behoeve van de opbouw van het (rijks)monumentenregister. Aanvankelijk, vanaf de oprichting in 1917, adviseerde de Nederlandse Klokken- en Orgelraad (NKO) het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen over alle zaken die verband hielden met klokken en orgels. De NKO was een subcommissie van de Nederlandse Oudheidkundige Bond.

---

⁶ J. W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop 1794-1877*. Tilburg 1996 p. 6-7.